

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-475-481

УДК 321.01+340.1

В. П. ГОРБАТЕНКО

доктор політичних наук, професор*

ORCID: 0000-0002-2400-954X

О. В. КУКУРУЗ

кандидат політичних наук**

ORCID: 0000-0003-1863-3028

КОНСТРУЮВАННЯ ПОЛІТИКО-ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ: ТЕОРІЯ, МЕТОДОЛОГІЯ, ПРАКТИКА

У статті акцентується увага на взаємопов'язаності політичної і правової сфер суспільства на практиці, що відповідно зумовлює їх комплексний розгляд у теорії. Розкрито теоретичний, методологічний і практичний потенціал соціального конструктивізму для вивчення і зміни політико-правової реальності в Україні. Відзначено особливу роль науковців у конструюванні політико-правової реальності, зокрема, необхідність поширення ними науково обґрунтованого розуміння політики і права та обґрунтування належного взаємозв'язку між ними.

Ключові слова: політико-правова реальність, взаємодія політики і права, соціальний конструктивізм, конструювання реальності, дискурс.

Горбатенко В. П., Кукуруз О. В. Конструирование политико-правовой реальности: теория, методология, практика

В статье акцентируется внимание на взаимосвязанности политической и правовой сфер общества на практике, что соответственно обуславливает их комплексное рассмотрение в теории. Раскрывается теоретический, методологический и практический потенциал социального конструктивизма для изучения и изменения политико-правовой реальности в Украине. Отмечается особенная роль ученых в конструировании политико-правовой реальности, в частности, касательно необходимости распространения ими научно обоснованного понимания политики и права и обоснование надлежащей взаимосвязи между ними.

Ключевые слова: политико-правовая реальность, взаимодействие политики и права, социальный конструктивизм, конструирование реальности, дискурс.

Gorbatenko Volodymyr, Kukuruz Oksana. Construction of political and legal reality: theory, methodology, practice

The article states the interconnectedness of the political and legal spheres of society in practice, and as a consequence the need for their comprehensive consideration in theory. The theoretical, methodological and practical potential of social constructivism for studying and changing the political and legal reality in Ukraine is revealed. The special role of scientists in

*Gorbatenko Volodymyr, Doctor of Political Sciences, Full Professor

**Kukuruz Oksana, Candidate of Political Sciences (Ph. D.)

© В. П. Горбатенко, О. В. Кукуруз, 2021

the construction of political and legal reality is emphasized, as there is a need to spread the science-based knowledge about policy and law and to promote proper interconnection between them.

Key words: *political and legal reality, interaction between policy and law, social constructivism, construction of reality, discourse.*

Вступ. 30 років незалежності України – період достатній для висновків щодо переваг і недоліків будівництва держави. Написано чимало наукових праць, у яких ґрунтовно розкрито способи проведення ефективних реформ у більшості важливих сфер суспільного життя, однак на практиці результати реформування є зовсім іншими або й прямо протилежними. Відтак однією з найбільших проблем є суттєва відмінність між теорією і практикою державотворення. Серед численних підходів і методів дослідження реальності, здатністю наблизити практику до теоретичних настанов володіє соціальний конструктивізм. Проте в дослідженнях українських політологів і юристів його суть розкривається не часто, тож актуальним питанням, на нашу думку, є привернення уваги до потенціалу цього дослідницького напрямку.

Огляд літератури. Найвідомішою працею, в якій містяться основні положення соціального конструктивізму, вважається «Соціальне конструювання реальності» (1966) Т.Лукмана і П.Бергера. В українській науковій літературі є небагато праць, присвячених конструюванню політичної і правової реальності. Серед них дослідження: С.Максимова «Правова реальність: досвід філософського осмислення» (2002), в якому сформульовано філософсько-правову концепцію правової реальності; О.Павлишина «Політико-правові феномени як об'єкти філософсько-правової рефлексії (семіотичний підхід)» (2015) – розкрито зміст поняття «політико-правова реальність»; І.Мацішиної «Конструювання політичної реальності України» (2019) – показано специфіку дискурсних практик у конструюванні політичної реальності України; «Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації» (2019) – обґрунтовується системний підхід до вивчення політико-правового простору; О.Кукуруз «Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща» (2020) – комплексно розглянуто політику і право на двох рівнях – теоретичному (взаємодія сутностей) і практичному (взаємодія у конкретних процесах на практиці) – в напрямі виконання ними спільних функцій і завдань у суспільстві. У зазначених працях недостатньо акцентується увага на можливостях конструктивістського підходу в дослідженні політико-правової реальності.

Постановка проблеми дослідження. Політична і правова сфери суспільства тривалий час вивчаються відокремлено в межах двох наук – політичної і правової. В реальності вони тісно взаємопов'язані, відтак задля об'єктивності й достовірності висновків досліджень, особливо прикладних, ці дві сфери слід розглядати комплексно. Необхідність збільшення впливу наукових розробок на зміну практики державотворення в заданому напрямі – утвердження демократичної і правової держави – потребує вивчення реальних зв'язків між політичною і правовою сферами суспільства, розгляду політико-правової реальності як єдиного цілого та пропагування дослідницьких підходів, які здатні посилити роль науковців на практиці.

Мета та завдання дослідження. Метою цієї статті є прагнення розкрити роль теоретичного, методологічного і практичного потенціалу соціального конструктивізму в процесі зміни політико-правової реальності, зокрема в Україні.

Завдання полягають: у з'ясуванні розуміння політичної і правової реальності; у розгляді основних постулатів соціального конструктивізму; у визначенні впливу різних суб'єктів на конструювання політико-правової реальності в Україні.

Виклад основного матеріалу. Політико-правова реальність є категорією, яка, з одного боку, є цілком зрозумілою як для фахівців у сфері політики і права, так і для молодих дослідників, а з другого – вкрай рідко чітко визначається в науковій і навчальній літературі. Це пояснюється тим, що комплексних між-дисциплінарних досліджень, у яких поєднуються політична і правова сфери, ще не так багато в українській науці. Тож спочатку розглянемо розуміння політичної і правової реальності в межах різних наук.

Політичну реальність І.Мацішина розуміє як конструйований суспільний текст, що є сукупністю дискурсів (знаково-символічних інтеракцій). Конструювання політичної реальності, на думку дослідниці, – це «багатовимірне явище, що створює за допомогою учасників політичної комунікації інтерпретаційне поле, де через вироблення норм та знаків символічна структура дискурсів формує політичний текст суспільства, в центрі якого встановлюються ціннісні установки, що наділяють смислом політичну реальність»¹. Дослідниця виділила чотири дискурси, що формували політичну реальність в Україні: «романтична демократія» (1991–1994 рр.); «кланова демократія» (1994–2004 рр.); «імітаційна демократія» (2005–2010 рр.); «ціннісна демократія» (2010–2014 рр.). На її думку, політичні дискурси формували такі суб'єкти, як політична еліта, інститути, контролі, фінансово-промислові групи та громадські інститути.

Правову реальність С.Максимов розуміє як суперечливу єдність усіх сторін права, які можна побачити за допомогою різних підходів до цього явища. Правовий позитивізм: право – це сукупність норм та інститутів на встановлення й функціонування яких значний вплив має держава. Правовий об'єктивізм: право – це соціальне явище, що проявляється через суспільні відносини, які зумовлені низкою інших відносин (економічних, соціальних, політичних та ін.). Правовий суб'єктивізм: право – це ідея, система апріорних принципів справедливості, які існують у свідомості суб'єкта. Правова інтерсуб'єктивність: право – це взаємодія між суб'єктами, а точніше – правовідносини.

Правова реальність, за С.Максимовим, є «категорією для позначення особливого відносно автономного світу права, багаторівневої системи правових феноменів, логіку яких слід враховувати в процесі перетворювальної діяльності людини»². Елементами правової реальності вчений називає: природне і позитивне право як його сутність й існування (статичний аспект); ідею права, закон і правове життя як абстрактні й конкретні форми буття права (динамічний аспект).

Із проаналізованих праць щодо політичної і правової реальності випливає, що у них обов'язково інтерпретується розуміння ключових явищ – політики і права, показується їх сприйняття різними суб'єктами. Аналіз ґрунтовних праць щодо політичної і правової реальності показує, що існуючі відокремлені дослідження не дають можливості поєднати ці реальності, усвідомити їх як єдине ціле. Причини полягають у тому, що автори в межах різних дисциплін обґрунтовано застосовують різні підходи до реальності та її видів. Наприклад, в одних дослідженнях домінують онтологічний, антропологічний, аксіологічний підходи, а в інших – семіотичний, структурно-функціональний, герменевтичний та ін. Поєднати два суспільні явища в одне ціле можна за допомогою одного або декількох підходів,

що застосовуються до двох явищ одночасно. Ключовими категоріями такого дослідження повинні бути політика і право або одразу конкретне політико-правове явище.

На взаємопов'язаність політики і права вказує О.Павлишин та визначає низку понять, що демонструють взаємодію між цими феноменами. Серед них: політико-правова комунікація; політико-правова міфологія; політико-правова реальність; політико-правовий універсум. Категорія «політико-правова реальність», на думку дослідника, позначає «цілісність світу політики та права, дає змогу розглядати його як автономну сферу буття – політико-правовий універсум, який має власну логіку та специфічні закономірності існування»³. Ця категорія розуміється дослідником як узагальнене визначення різних аспектів буття політики та права, що має евристичний потенціал. Вона, наприклад, здійснює інтеграцію політико-правових ідей, цінностей, актів соціальної взаємодії та відображає цілісність і взаємопроникнення політичного та правового буття.

Поєднанням політичної і правової сфер суспільства в одне ціле на науковому рівні займається права політологія. В її межах політика і право вивчаються в органічній єдності, взаємній опосередкованості⁴. Практика розроблення і реалізації політики та права значною мірою залежить від розуміння цих явищ суб'єктами, що причетні до прийняття і втілення в реальності політичних рішень і правових норм. Окремі прояви практичної взаємодії політики і права (політична імітація, політична доцільність, політична інструменталізація права, уявний конституціоналізм, правовий фетишизм, інфляція права та ін.)⁵ є наслідком неналежного зв'язку між теорією і практикою та незначним впливом науковців на конструювання реальності.

Вибір підходу до поєднання двох сфер в одне ціле завжди буде зумовлений метою дослідження. У контексті даної статті – це необхідність змінювати практику за допомогою теорії. Як зазначалося, такою здатністю наділений конструктивістський підхід до суспільства та суспільних явищ. Пропагувати його почали ще у 60-х роках ХХ століття, але в українській політичній і юридичній науках він досі використовується вкрай рідко. Це нова парадигма, постнекласична теорія пізнання, що розглядає суспільні явища з іншої точки зору, ніж за позитивістського підходу. Останній спрямований на розуміння суспільних явищ як об'єктивної реальності, що не залежить від людини, її розуміння та висловлювань, а існує у вигляді фактів. Конструктивістський підхід пропонує розглядати суспільні явища як конструкції, які формуються суб'єктами і відповідно ними ж можуть бути змінені.

Теорію соціального конструювання реальності сформулювали П.Бергер і Т.Лукман. Суспільство, на думку вчених, – це безперервний діалектичний процес, який включає три моменти: екстерналізацію, об'єктивізацію і інтерналізацію⁶. Людина проєктує свої власні значення на реальність, згодом ці значення стають об'єктивною реальністю, а тоді об'єктивована реальність впливає на свідомість людини. Суспільство, за Т.Лукманом і П.Бергером, складається з об'єктивної фактичності й суб'єктивних значень. Соціальна реальність конструюється у процесі взаємодії суб'єктів у повсякденному житті за допомогою мови і знань.

До основних тез теорії соціального конструювання П.Бергера і Т.Лукмана вчені відносять такі: реальність конструюється не індивідом, а суспільством; будь-які соціальні феномени (конструкції) є продуктом комунікації та спільної діяльності людей; інституціалізуючись як правила та традиції, вони регулюють соціальну взаємодію; соціально сконструйована реальність є динамічним процесом, знаходиться у постійному розвитку через інтерпретації її індивідами та відтворюється у нових знаннях⁷.

Виходячи з розуміння реальності як якості, що притаманна феноменам, мати буття, незалежне від нашої волі й бажань⁸, але яку можна конструювати, розглянемо політико-правову реальність в Україні. Як відомо, в Україні розуміння політики та її втілення на практиці здебільшого реалізовується політиками, політтехнологами, бюрократами, бізнесменами. Їх бачення цього явища в основному зводиться до політики як боротьби за владу (англ. politics), бо їх метою є забезпечення партикулярних або корпоративних інтересів. Натомість усвідомлення політики як стратегічної програми розвитку суспільства (англ. policy) здебільшого належить таким суб'єктам, як науковці, політологи (не ототожнювати з політтехнологами), юристи-теоретики, які, проте, мають незначний вплив на практику державотворення в Україні. Домінування позитивістського підходу до права, що зосереджений на його формальних ознаках, а не на його реальному функціонуванні в суспільстві, також не сприяє адекватному розумінню і призначенню цього явища в суспільстві. Крім того, в багатьох сучасних політологічних і юридичних дослідженнях не звертається увага на взаємозумовленість, взаємозв'язок та взаємодію політики і права. Хоча в дійсності політика і право є тісно пов'язаними суспільними явищами, що є доведеним фактом.

Зважаючи на нагальну потребу впровадження в Україні комплексного підходу до державотворчої діяльності, розгляду політики і права як складних системних утворень в органічній єдності та взаємній опосередкованості їх змістових характеристик, подолання практики використання політики і права в популістських, егоїстичних цілях окремих суб'єктів, важливою проблемою є визначення основних напрямів конструювання вітчизняної політико-правової реальності. До цих напрямів, на нашу думку, слід віднести такі.

1. Формування оптимальної моделі політико-правового розвитку, що включає підвищення рівня життя, впровадження стандартів прогресивного соціального розвитку, застосування сучасних технологій на благо людини, подолання кризи в розподілі матеріальних благ, визначення того, які цілі найбільшою мірою відповідають інтересам суспільства на даному етапі соціального розвитку. В основу такої моделі має бути покладено принцип справедливості, що передбачає: розширення міжсуб'єктної основи демократичної правосвідомості й політико-правової культури; подолання суб'єктивізму в ухваленні соціально важливих рішень; удосконалення ціннісної основи державно-суспільного розвитку на основі консенсуального розуміння справедливості.

2. Забезпечення ефективності політико-правової діяльності, що означає гармонійне співвідношення людських, організаційних, часових, науково-технічних, матеріальних та інших ресурсів. Оскільки життєздатність певної системи передбачає її безперервну саморефлексію, наукові дослідження повинні розглядатися як неодмінна складова, що передбачає розробку оптимальних стратегій і тактики. В сучасній управлінській практиці розвинених країн дослідницька діяльність становить не менше 30% робочого часу й передбачає залучення наукових установ і окремих фахівців. Відповідно від функціональної спроможності політики і права на теоретичному і практичному рівнях залежить якість людського життя.

3. Подолання уявного конституціоналізму, що означає розрив між бажаними, конституційно визначеними змінами й суспільно-політичною реальністю. Це явище зумовлюють такі чинники: наявність у попередньому історичному розвитку системи соціалізації населення, орієнтованої на формальний характер

існування конституції, а також значного розриву між конституційними нормами і реально діючими інститутами; відсутність необхідної кількості активних суб'єктів політико-правового реформування, здатних не тільки підтримувати, а й проводити демократичні перетворення; неоднозначне сприйняття значною частиною суб'єктів політики і права принципових положень і окремих статей конституції. Подолання цього негативного явища означатиме реалізацію мети реорганізації національної політико-правової системи, що включає формування демократичного правопорядку на основі відповідних процедур і принципів та налагодження чіткого механізму взаємодії держави і громадянського суспільства.

Висновки і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Таким чином, застосування конструктивістського підходу до дослідження політико-правової реальності та можливостей її зміни вказує на те, що в суспільстві необхідно формувати дискурс, що ґрунтується на таких важливих постулатах: між політикою і правом існує тісний зв'язок; у позитивному праві відображається державна стратегічна політика, а не поточна політика як боротьба за владу; політика розробляється на основі позитивного права, а не на основі політичної доцільності.

Знаково-символічні інтеракції повинні бути спрямовані на конструювання політико-правової реальності, в якій метою політичних рішень і правових норм вважається забезпечення суспільно корисних інтересів, розробляються способи усунення суспільно шкідливих явищ (правовий фетишизм, уявний конституціоналізм, інфляція права та ін.), існує повага до наукових знань.

Подальшого дослідження потребують механізми посилення впливу науковців, особливо їх комплексних досліджень, на конструювання політико-правової реальності в Україні.

1. Мацишина І.В. Конструювання політичної реальності України: монографія. Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2019. С. 315. 2. Максимов С.І. Правова реальність як предмет філософського осмислення: автореф. дис. ... д-ра політ. наук: 12.00.12. Харків, 2002. С. 10–11. 3. Павлишин О.В. Політико-правові феномени як об'єкти філософсько-правової рефлексії (семіотичний підхід). *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2015. № 4 (97). С. 154. 4. Правова політологія: проблеми концептуалізації та інституціоналізації: монографія / за ред. І.О. Кресіної. Київ: Інститут держави і права імені В.М. Корецького НАН України, 2019. 288 с. 5. Кукурюз О.В. Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні та Республіці Польща. Київ: Видавництво «ФОРМ-Подолін І.В.», 2020. С. 250–280. 6. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности: Трактат по социологии знания / пер. с англ. Е. Руткевич; Моск. филос. фонд. Москва: Academia-Center; Медіум, 1995. С. 61. 7. Угрінін Л.Я. Еволюція парадигми соціального конструктивізму як постнекласичної теорії пізнання. *Політична думка ХХ – початку ХХІ століть: методологічний і доктринальний підходи*: підручник: у 2-х т. / Т.В. Андрущенко та ін.; за заг. ред. Н.М. Хоми. Львів: «Новий Світ-2000», 2016. Т. 1. С. 339. 8. Бергер П., Лукман Т. Цит. соч. С. 4.

References

1. Matsyshyna I.V. Konstruiuvannya politychnoi realnosti Ukrainy: monohrafiia. Vinnytsia: TOV «TVORY». 2019. S. 315. [ukr]. 2. Maksymov S.I. Pravova realnist yak predmet filozofskoho osmyslennia: avtoref. dys. ... d-ra polit. nauk: 12.00.12. Kharkiv, 2002. S. 10–11. [ukr]. 3. Pavlyshyn O.V. Polityko-pravovi fenomeny yak obiekty filozofsko-pravovoi refleksii (semiotychnyi pidkhyd). *Naukovyi visnyk Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. 2015. № 4 (97). S. 154. [ukr]. 4. Pravova politolohiia: problemy kontseptualizatsii ta instytutsionalizatsii: monohrafiia / za red. I.O. Kresinoi. Kyiv: Instytut derzhavy i prava imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2019. 288 s. [ukr]. 5. Kukuruz O.V. Vzaiemodii polityky i prava u protsesi suspilnoi

transformatsii v Ukraini ta Respublitsi Polshcha. Kyiv: Vydavnytstvo «FOP-Podolin I.V.», 2020. S. 250–280. [ukr]. 6. Berger P., Lukman T. Sotsialnoe konstruivovanie realnosti: Traktat po sotsiologii znaniya / per. s angl. E. Rutkevich; Mosk. filos. fond. Moskva: Academia-TSentr; Medium, 1995. S. 61. [rus]. 7. Uhryn L. Ya. Evoliutsiia paradyhmy sotsialnoho konstruyvizmu yak postneklasychnoi teorii piznannia. Politychna dumka XX – pochatku XXI stolit: metodolohichnyi i doktrynalnyi pidkhody: pidruchnyk: u 2-kh t. / T. V. Andrushchenko ta in.; za zah. red. N. M. Khomy. Lviv: «Novyi Svit-2000», 2016. T. 1. S. 339. [ukr]. 8. Berger P., Lukman T. Tsit. soch. S. 4.

Gorbatenko Volodymyr, Kukuruz Oksana. Construction of political and legal reality: theory, methodology, practice

The political and legal spheres of society have long been studied separately within political science and legal science. In reality, they are closely interrelated, so for the sake of objectivity and reliability of research results, especially applied ones, these two areas should be considered comprehensively. The need to increase the influence of scientific developments on changing the practice of state formation in a given direction – the establishment of a democratic and legal state – requires the study of real connections between political and legal spheres of society, consideration of political and legal reality as a whole and promotion of research approaches that can strengthen the role of scientists in practice.

The aim of this article is to reveal the role of theoretical, methodological and practical potential of social constructivism in the process of changing the political and legal reality, in particular in Ukraine. To achieve this aim, the method of system analysis, observation, modeling method was used.

The application of a constructivist approach to the study of political and legal reality and the possibilities of its change indicates that in society it is necessary to form a discourse based on the following important postulates: there is a close connection between policy and law; positive law reflects the state's strategic policy, not current policy as a struggle for power; policy is formed on the basis of positive law, not on the basis of political expediency.

Sign-symbolic interactions should be aimed at constructing political and legal reality, in which the aim of political decisions and legal norms is to ensure socially useful interests, develop ways to eliminate socially harmful phenomena (legal fetishism, imaginary constitutionalism, inflation of law, etc.), there is respect to scientific knowledge.

Key words: political and legal reality, interaction between policy and law, social constructivism, construction of reality, discourse.

DOI: 10.33663/0869-2491-2021-32-481-488

УДК 35.72

О. М. СТОЙКО,

*доктор політичних наук**

ORCID: 0000-0002-1021-5270

НАУКОВА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ: ДИРИЖИЗМ АБО ЛІБЕРАЛІЗМ

На історичному досвіді Великої Британії, Німеччини, США та Франції проаналізовано обрану ними наукову політику, яка зводиться до дирижистської та ліберальної моделі. Ліберальна модель практикувалася з певними винятками у Великій Британії та США, які здобули світове лідерство. Дирижистська модель (Німеччина, Франція) більш послідовна у інтерпретації науки як суспільного блага і демонструє хороші показники продуктивності наукових установ.

Ключові слова: наука і технології, суспільне благо, академія, фундаментальна наука.

***Stoyko Olena, Doctor of Political Sciences**

© О. М. Стойко, 2021